

नाह॥ गुरुः शिञ्च सर्वस्य वक्तव्य इति गुरुत्वात् सर्वदेशः॥ अइए॥ षष्ठी निर्देशाभावात् स
र्वदेशः॥ सर्वे॥ अमृशोरस्य॥ सर्वो ओ औ औ॥ सर्वो॥ अमृशोरस्य॥ सो नः पुंसः॥ शसि॥ स
र्वान्॥ सर्वेणा॥ सर्वाभ्यां॥ सर्वैः॥ अत्र क्रमेण॥ टेना॥ अद्रि॥ भ्यः॥ इति सूत्रैः सिद्धिः॥ एतद्विधा
नार्थमाह॥ पुनोणो न ते॥ ४॥ षचररजृष्टतस्मात्॥ पुः॥ विवृणोति॥ षकाररे फजृवणेभ्यः
परस्य नकारस्य एकारो भवति॥ अंते स्थितस्य न भवति॥ सर्वानि सादौ॥ पुनोणो रंत इत्य
त्र रेफादुक्तस्य नकारस्य एत्वाभावनिर्देशो ज्ञापको भिन्नपदेण त्वाभावस्य॥ अत इदं पुर
रीकृतवन्मति॥ समासे कचिदैकपदं एतत् हेतुरिति॥ व्यवधानेऽपि एतत्कथमित्याशं
काह॥ अवकुप्यंतरेपि॥ ३॥ अकारात् वकारपर्यन्तः अवप्रत्याहारः॥ कुकवर्गः पुप
वर्गः॥ एतदंतरेपि एतैर्व्यवधानेऽपि न स्य एतत् भवति॥ अपिशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः॥

तेननुम् विसर्गव्यवधानेपिस्थादेव। रिंखणं। उरःकेण। उरस्केण। उर्येणत्यादिसि
द्धिः। नान्येनेति॥ तदन्येनव्यवधानेसतिन एत्वमित्यर्थः। चतुर्थेकवचनेसर्वइतिस्थि
ते॥ सर्वादेः स्मट्॥ २॥ सर्वादेरकारान्तात्परस्यचतुर्थेकवचनस्यस्मडागमोभवति॥
उ. अक्॥ सर्वादेस्मडितिसूत्रक्रमात्तु. इत्यस्यानुवृत्तिः। टित्वादादौ॥ एयेये॥ सर्वस्मै
॥ सर्वाभ्यां॥ सर्वेभ्यः॥ अतः सर्वादेः परस्य उ. सिरदित्यनेन कृतस्यातः स्मडागमोभवति
॥ टित्वादादौ॥ सर्वस्मात्॥ सर्वाभ्यां॥ सर्वेभ्यः। सर्वस्य। सर्वयोः पूर्वत्॥ सुडामः। २। सर्वा
देः परस्यामः सुडागमोभवति॥ अवर्णान्तादितिवक्तव्यं। अन्यथा भवतामित्यत्र सद्य
प्तिः स्यात्। अकारान्तादित्युक्ते सर्वस्वामित्यादौ न स्यात्॥ एस्त्रिवहुत्वे॥ कित्वात्सः सः
॥ सर्वेषां॥ डि. स्मिन्॥ सर्वादेरकारान्तात्परो डि. स्मिन्भवति॥ सर्वस्मिन्॥ ओसि॥

ए अय् । सर्वयोः ॥ एस्त्रिवहुत्वे ॥ किलात्सः सः । सर्वेषु । हे सर्व । हे सर्वो । हे सर्वो । पूर्ववत् ॥
 एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यन्तानां रूपं नेयं ॥ उत्तरउत्तमौ विहाय कुतः यतः तौ प्रस
 यौ तस्मात्तदन्ताः कतरकतमादिशब्दाः सर्वशब्दवत्साध्याः । नेमशब्दस्य जसि विक
 ल्यस्य वक्तृमाणात्वात् नेमेनेमा इति रूपद्वयं ॥ पूर्वादीनां विशेषमाह ॥ पूर्वादीनां नवानां
 तु जसदीकारो वा वक्तव्यः ॥ अत्र नित्ये वा प्ले जसि विल्याते ॥ दक्षिणाश्च दस्य प्रावीण्ये श्रु
 गारनायकवाचि त्वेचनसर्वादिकार्यं ॥ अधरस्योष्ठवाचि त्वेचनसर्वादिकार्यं ॥ अन्य
 पूर्वमेवाभिहितं ॥ पूर्वे । पूर्वाः परे पराः ॥ अवरे अवराः । दक्षिणे दक्षिणाः । उत्तरे उत्त
 राः । अपरे अपराः । अधरे अधराः । डि. सि. श्योश्च विकल्पमाह ॥ उ. सि. श्योः स्मात्तस्मिन् नो वा
 वक्तव्यौ ॥ पूर्वस्मात्पूर्वात्पूर्वस्मिन् पूर्वपरस्मात्परात्परस्मिन् परे इत्यादि ॥ अवरा । दक्षिणा ।

उत्तरा। अपरा। अधरा। स्व। अंतरपर्यंत उ. सिद्धो वि कल्पः। एतेषां चतुर्थे क वचनेष
 ष्ठी वहु वचने च नित्यमेव सर्वादि कार्ये॥ प्रथम चरमतया य उ ल्या र्द्ध कति पयने मा
 नां जसी वा॥ प्रथमादीनां सप्तानां जसः द्वी कारः अत्राष्टौ विधीयते॥ नेमशब्दस्य तु स
 र्वादित्वात् प्राप्ता एव जस द्वी कारो विकल्प्यते॥ तस्य चतुर्थादौ सर्वादिकार्यं भवत्येव॥
 उभयशब्दस्या यप्रत्ययांतत्वेऽपि सर्वादित्वाज्जसी कारो न विकल्प्यते॥ स सर्ववत्॥ तथा
 यदौ प्रत्ययौ तथा यटा विस्य प पाटः॥ ततश्च तदंताः शब्दाः ग्राह्याः। द्वितये द्वितयाः द
 ये द्वयाः। शेषं देववत्॥ ती यस्य सर्ववद् रूपं ति. लु वा वक्तव्यं॥ तीयशब्देन तीयप्रत्ययां
 तग्रहणं॥ अस्य सर्वादित्वात् ति. लु विकल्पः। द्वितीयस्मै द्वितीया या। द्वितीयस्मात् द्वि
 तीयात्। द्वितीयस्मिन् द्वितीये एवं तु तीय इत्यादि॥ उभयशब्दस्य सर्वादिसम्ये पाट

सद्योगाख्यीतृतीयादिप्राप्त्यर्थः॥ उभशब्दादपटि कृते सर्वनामसंज्ञा प्राप्ता प्रथमच
रमेतितयप्रकार्यं च प्राप्तं। तत्रातरगत्वा सर्वनामससैवन प्रत्ययकार्यं तस्योभया
श्रितत्वेन वहिरंगत्वात्तेन उभयाइत्यनुद्धं॥ उभौ उभौ॥ उभाभ्यां उभयोः॥ उ
भयशब्दस्य द्विवचनाभावः॥ एकवचनवहुवचने भवतः॥ उभयः उभये॥ उभयं
उभयान्॥ उभयेन॥ उभयैः॥ उभयस्मै॥ उभयेभ्यः॥ उभयस्मात्॥ उभयेभ्यः॥ उभय
स्य॥ उभयेषां॥ उभयस्मिन्॥ उभयेषु॥ मासस्याकारं तस्य विषमाह॥ मासस्यालोपो
वा॥ मासशब्दस्य सध्विविभक्तिषु अकारलोपो वा भवति॥ अयं तु वक्तव्यार्थः॥ वृत्त्याकार
तया कैश्चिदुपन्यस्तोक्तिः॥ अकारलोपपक्षे॥ रुसेपः सेलोपः॥ स्त्रीर्विसर्गः॥ माः मासौ॥ मासः
। मासं॥ मासौ॥ मासः॥ स्त्रीर्विसर्गः॥ आदवेर्लोपश्च॥ माभ्यां॥ माभिः॥ मासैः॥ माभ्यां॥ माभ्यः॥ मा

सः। माभ्यां। माभ्यः। मासः। मासोः। मासां॥ मासि। मासोः। माः। सु॥ पञ्चेदेववत्॥ एतद्रूपका
रमते॥ पदादयः पृथग्शब्दाः एवतेन शसादौ स्वरे पदं रसादय आदेशाः न विहिताः
॥ अग्रे जरायाः स्वरादौ जरस्वावक्तव्य इति वक्तव्ये तदंतविधेरत्यर्हितत्वादेकदेशवि
कृतमनन्यवत् भवतीति न्यायाद्वा मिर्जरशब्दस्य स्वरादौ जरसादेशः निर्जरसो निर्जर
सं निर्जरसो निर्जरसः॥ निर्जरसा इत्यादि॥ केचिद्वृत्तौ यैकवचने इनादेशे कृते पंचः
म्येकवचने अतिचकृते जरस्भावमिच्छंति॥ यतः कृता कृतप्रसंगी योविधिः सनिसः
इति जरसादेशे कृते अकारान्ताभावादिना तौ नस्तः॥ तस्मान्निर्जरसा॥ निर्जरसः॥ इत्येव
पं॥ पञ्चेहसादौ च देववत्॥ अकारान्तान्निरूप्य आकारान्तः सोमपाशब्दं निरूपयति॥
तत्रस्यादिपंचसु देववत्प्रक्रिया॥ अपौरिति विशेषणार्द्धलोपोना हे सोमपाः॥ द्वितीया

एवं स्वयं भूः शब्दाः॥ धात्ववयवसंयोगं पूर्वकाराणां कटपू प्रभृतीनामप्रचूरप्रयोग
त्वाद्नादरएव॥ स्वयं भूः। योर्धातोरिति स्वरादावुत्॥ शेषं पूर्ववत्॥ सेनानीशब्द
स्याविशेषोरुसादौ स्वरादौ तु विशेषः॥ इति धातुत्वात्सुधीशब्देन साम्येऽपि विशेषमा
रु॥ यौ वा॥ २॥ यत्प्राग्धात्ववयवसंयोगो नास्ति तद्विधौ यौ इवर्णवर्णौ तदंतौ यो
धातुस्तदंतस्थाने कस्वरस्य कारकोऽपसर्गपूर्वस्य ह्रस्वकारपुनर्वर्षेतरपूर्वभूशब्द
सुधीशब्दभिन्नस्येव वर्णवर्णौ योर्यकारवकारौ भवतः॥ स्वरे परे॥ प्रधीः प्रधीः प्रधीः
॥ सुलूः सुलौ सुल्वः॥ धात्ववयवइति किं। उनीः उनीः उनीः। उनीः उनीः उनीः। संयोग
पूर्वस्येति किं। सुश्रियो यवहि यौकद प्रवौ अनेकस्वरस्येति किं। नीः नियो। नियः॥
लूः लुवौ। लुवः॥ कारकोऽपसर्गपूर्वस्य किं। परमधियो। शुद्धधियो। ह्रस्वकारपुनर्व

षा एतत्पूर्वस्यैव भूशब्दस्यनेतरपूर्वस्येति किं । स्वयं भूः । स्वयं भुवौ । स्वयं भुवः । दृगु
 वौ । दृगु वः । कारा भूः । कारा वौ । कारा भुवः । भूरित्यर्थग्रहणं । तेन दं भवतीति दं भूरित्या
 दौन ॥ दं भूः दं भौ । दं भ्वः । दं भूं दं भ्वौ । दं भून् इत्यादि हू हू वत् ॥ ३ ॥ स्वरे किं । प्रधीभ्यां ॥
 धातो रवयवसंयोगः सुश्रीयवक्त्रा कटपूर्वसूवैयस्मादी कारा दू कारा न्नास्ति तदं
 तस्य सः धात्ववयवसंयोगपूर्वकत्वरहित इति को रो कारो वौ ॥ ते यस्य स तदंतः ॥ तस्या
 नेकस्वरस्य शब्दस्य इति कार उ कारो वा तस्य क्त्वात्मात्यकारवकारौ भवतः । स्वरे परे ॥
 असंयोगपूर्वस्य किं ॥ सुश्रियो यवक्रियौ ॥ गतिकारको पपदात्किं यनमधि यो श्रद्ध
 धियौ अनेकस्वरेति किं नी नियो ॥ वर्षा भूपुन भूशब्दयोरतिरिक्तो यो भूशब्दः स्व
 यं भूः सुधीशब्दश्च एतौ वर्जयित्वा यवौ भवतः ॥ इयं स्वरे उ वमिति यवयोः प्राप्ता

नोः२ धेन्वोः धेनूनां॥ धेन्वां॥ धेनो॥ धेनोः॥ धेनुषु॥ शेषं हरिवत्॥ इकारात्तस्त्रीलिं
गो नदीशब्दः॥ नदीसि इति स्थिते॥ ह्रस्वः सलोपः॥ ह्रस्वात्तादीवत्ताच्च परस्य सलोपो
भवति॥ नदी॥ इयं स्वरैः॥ नदी॥ नद्यः॥ धौ ह्रस्वः॥ शास्त्रियां वर्तमानयो रिवर्णो वर्णयो
धौ परे ह्रस्वो भवति॥ अत्रानियुवत्ता इकारोकारांताः नित्यं स्त्रीलिङ्गाः शब्दाः॥ स्त्रीश
ब्दश्च॥ तत्संबन्धि नोरेव इकारोकारयो धौ ह्रस्व इति वृत्ति कृता सूचयितुं वर्णग्रह
णं कृतं॥ अन्यथा हे बुद्धे हे धेनो इत्यत्र ह्रस्वतादुर्वारस्यादिति सातव्यं॥ हे नदि हे जं
बु हे वधु॥ अनियुवत्तः किं॥ हे श्रीः हे भूः॥ मा मां न्ती विभ्रमं भूरिति प्रयोगः॥ धौ तु
भूशब्दः स्त्रीवदितिकेचित्तन्मते हे सुभ्रु ह्रस्वविधानसामर्थ्यादेव गुणाभावः॥ विमा
नता सुभ्रु कृतः पितुर्गृहे इति प्रयोगः॥ उक्ता मद्र॥ स्त्रियां वर्तमानादीकारादूकारा

च परेषां डिः तां वचना नाम उगमो भवति अगमो कृते। ए ए ऐ नद्यां नद्योः॥ स्त्रि ८
यां योः॥ किला सः सः। नदीषु॥ एवं गौरी सरस्वती प्रभृतय एतेरेव सूत्रैः सिध्यन्ति॥
लक्ष्मीशब्दस्येवं तत्त्वाभावात्। ह्रस्वे पः सेलेपि इति सिलोपो नास्ति॥ अवीतं त्रीतरील
क्ष्मीक्षीधी श्रीणा मुणादिके॥ स प्रा नामेव शब्दानां सिलोपो न कदा चना॥ लक्ष्मीः॥ लक्ष्मी
लक्ष्म्यः॥ अथातुत्वाद्धौ ह्रस्वः॥ ह्रस्वनिम्ना। स्त्रीशब्दस्येवं भवाद्वयः सेलेपि इति सिलोपः ४६
॥ स्त्री भ्रुवोः २॥ स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च स्वरे परे इयुवो भवतः॥ स्त्रियोः॥ स्त्रियः॥ हिस्त्रि
॥ वामशसि॥ ३॥ स्त्रीशब्दस्यामिश्रसि च परे वेयादेशो भवति॥ स्त्री भ्रुवोरिति साह
चर्यात् भ्रूशब्दस्यापि उ च प्रोक्तः॥ तेन भ्रुवमित्येकमेव रूपं॥ स्त्री स्त्रिया स्त्रीः स्त्रि
यः॥ स्त्रिया स्त्रीभ्यां॥ स्त्रिभिः॥ शेषं स्त्रीनदीवत्॥ इत्यस्या यमर्थः॥ डेः उः सि उः स्त्रि उः पु

अटादिं हत्वा इयु कर्तव्यः॥ आमिनु उगम इति विशेषः स्त्रीणामिति रूपं भव
ति॥ स्त्रीरा वदस्य भेदं दर्शयेति॥ वेयुवः॥ वा॥ इयुवः॥ इयुवंतास्त्रियां वर्तमानात्
उ० तां वचनानां वा उगमो भवति॥ स्त्रियां वर्तमानादितुक्तत्वात् न दोषः॥ श्रि
यै इत्यत्रा उगमो न॥ श्रियै॥ श्रिये॥ श्रियाः॥ श्रियः॥ २॥ श्यादीनां वामो नुद्धक्तव्यः॥ आ
दिशब्दप्रकारवचनः तेन शब्दो यथानित्यस्त्रीलिंगः॥ तादृशानामियुवत्तानां धीष
भृतीनां विकल्पेनामो नुद्धक्तव्यः॥ तेन धियां धीनां॥ तुवां भूनामित्यादियुक्तः॥ श्रियां
श्रीणां॥ श्रीयां श्रियि॥ ननु अउगमाभावेपक्षे श्याक्त्वं नेत्यौह॥ अउगमाभावे आ
मोप्यभावः॥ आम् अउगमसहचर एव भवतीति पूर्वनिर्णीतं चेत्॥ अउभावेपि
स्त्रियां योरिति उ० समुदाश्रियामित्येकमेव रूपं॥ श्रीयोः श्रीषु॥ एवं धीषभृ

तयोप्यनीवंताः॥ भूशब्दो भूशब्दवत्॥ धीः धियौ धिया इत्यादि॥ भीः भियः॥ भूः भुवः॥ भ्रूः भ्रुवौ॥ भ्रुवः॥ इत्यादि श्रीशब्दवत्॥ उकारात्तानामपि वधूजम्वादीनां विशेषमाह॥ तेषां तु नदीशब्दवद्रूपं नेयं॥ धौ ह्रस्वः हे वधु॥ इत्यादि॥ मातृशब्दस्य पितृशब्दवत्प्रक्रिया॥ पंचसु॥ माता मातरौ मातरः॥ हे मातः॥ मातुः स्त्रीत्वात्तत्वाः॥ भावः॥ शेषं पितृवत्॥ स्वसा॥ स्तूरा र्॥ स्वरादौ स्वसारः॥ धेरर्॥ हे स्वसः॥ स्वसृः॥ स्त्रिलिङ्गत्वात्तत्वाभावो विशेषः॥ शेषं कर्तृवत्॥ ऐकारात्तस्त्रीलिङ्गो रेशब्दः॥ तस्य सुरै इति विषयत्वेन स्त्रिया प्रयोगेऽपि न कश्चिद्विशेषः॥ गोशब्दः स्त्रियां वर्तमानोऽपि निर्विशेषतया पूर्ववत्॥ नौशब्दो ग्लौशब्दवत्साध्यः॥ इति स्वरान्तास्त्रीलिङ्गाः॥ स्यादिकार्यविधानतः सारस्वतस्य टीकायां पुंजराजेन दर्शिता॥ ॥ अथ स्त्री

लिंगकथनान्नरंस्वरान्ननपुंसकलिङ्गाः प्रदर्श्यते॥ प्रकारं तद्वत्तत्त्वं॥ तत्र अ
कारांतकुलशब्दः॥ तस्य प्रथमाद्वितीयैकवचने विशेषं मनसि स्थित्वा सूत्रं प
ठति॥ अतो म॥ अकारान्नान्नपुंसकलिङ्गात्परयोः स्थमोरम्भवति॥ नतु धौ॥ न
तु अमः अमविधानं किमर्थमित्यत आह॥ अतो एहं लुग्यावत्स्यर्थमिति॥ नपु
सकात्स्थमोर्लुगित्यनेनाग्रवक्ष्यमाणेन सूत्रेणामोलुःमा भूदिति॥ अत इति न तपर
करणं॥ किंतु तसि प्रत्ययांतनिर्देशः॥ नपुंसके ईस्वत्वे दीर्घावर्तनाभावात्प्रयो
जनं तपरकरणस्याकुलं॥ अथाविति विशेषणद्विकुलं॥ इमी॥ इमी॥ नपुंसकलिं
गात्परमोरीकारमापद्यते॥ अइए॥ कुले। दधिनीत्यादी दीर्घत्वं स्पष्टं॥ जस्रशसोः
शिः। श। नपुंसकात्परयोर्जशसो शि भवति। शकारः सर्वदिशार्थः कुत इत्याह॥ ६

गुरुशि च स च स वक्तव्य इति। कुल इति स्थिते ॥ नुमयमः ॥ नुम अयमः ॥ नपुंस
 कस्य नुमागमो भवति शौच परे ॥ यम प्रत्या हा रांतस्य न भवति ॥ मिदं स्यात्स्वरा
 सरो वक्तव्य इति मकारो देश नियमार्थः ॥ उकार उच्चारणार्थः ॥ कुलम् ॥ नोपः
 धायाः ॥ २ ॥ नः इति नकारांतो लज्यते। नांतस्य उपधानां नोपधा ॥ तस्याः दीर्घा भव
 ति शौचिवर्जितेषु पंचसु इत्यनुवर्तते ॥ कुलानि ॥ २ ॥ शेषं देववत् ॥ एवं मूलफ
 लपुष्पपत्रकुटुंबादयः। पत्रशब्दस्य पुर्नोक्तो नंत इति एतत् ॥ पत्राणि एवं पुष्पाश्च
 पि ॥ सर्वादयः पूर्ववत्साध्याः ॥ अन्यादेर्विशेषः। स्वन्यादेः। स्तुः। अन्यादेः। अन्यादेः। पर
 योः स्यमोस्तु भवति शकारः सर्वादेशार्थः ॥ अन्यत्। अन्यो। अन्यानि। २। नुम्दीर्घश्च
 ॥ अन्यतरत्। इतरत्। कतरत्। कतमत्। शेषं सर्ववत् ॥ इकारांतः अस्थिशब्दः ॥

न पुंसकात्स्य मोर्लुक् ॥ न पुंसकलिं गात्सरयोः स्य मोर्लुक् भवति । अस्मि । यृणां न पुं
सके भौ वा गुणो वक्तव्यः ॥ इश्च उश्च ज्वा । यृतेषां यृणां भित्तिविग्रहः ॥ हे अस्मि । हे अ
स्मि ॥ अत्र शिष्टसंमतिमाह ॥ संवी धने नूनसस्त्रिरूपं सा तंतथा नान्तमथाप्यदं
तं ॥ माध्यन्दिनिर्वष्टि गुणं त्विगतेन पुंसके बाधपदांवरिष्ठः । बाधपद्मोत्राणां व
रिष्ठः श्रेष्ठो माध्यन्दिनिर्मध्यं दिनस्यापसंमुनिः । उशनसस्त्रिरूपं त्रिरूपत्वं
वष्टिकामयेतो भावप्रधानो निर्देष्टः ॥ रूपत्रयविवेचनं करोति ॥ एकं सा तं ॥
हे उशनसः । तथाना तं । हे उशनसः ॥ अथादत्तं हे उशनसः ॥ इति त्रिरूपं ॥ तु पुनः इग
तेन पुंसके गुणं वष्टि हे वारे हे वारि ॥ हे मधो हे मधु । हे कर्तः । हे कर्तृ ॥ इत्यादि ॥
नामिनः स्वरः ॥ २ ॥ नाम्यन्तस्य न पुंसकस्य नुमागमो भवति स्वरपरे ॥ अत्र विभ

क्षयिकारादि भक्तिस्वरूपवर्ज्यते॥ तेन दध्या नयेत्यादौ नुमन॥ इमी॥ अ
 स्थिनी॥ जस्रशसोशिः॥ अत्र इमी इत्येकारस्येकारदेशे यदादेशस्तद्वद्वतीतिपं
 चसुनोपभायादीर्यप्राप्तौ वर्णविधौ नैवमिति यदादेश इत्यस्य बाधः ततो नदीर्यः
 । नुमयमः । नोपभायाः । अस्थिनि॥ अत्रास्त्रांशसादौ॥ अत्रावा अस्त्रां । शसादौ॥ अस्थि
 दीनां नुमागमो भवति॥ इकास्य चाकारो भवति॥ शसादौ॥ स्वरे परे । शस्र आदिर्यस्य
 स्वरस्य सतद्गुणसंविज्ञानो बहुवीरि राश्रयणीयः॥ तेन शस्र उपरिष्ठादादिपुस्वरे
 स्थितिलभ्यते॥ कचिन्नुदादावित्येव पाठः॥ अथवा प्रियास्थः । शुनकान्यस्याप्रिय
 दध्रश्च पुरुषान्यस्यादि प्रयोगसिद्धौ शसोपियरुणां युक्तं॥ नामिनः स्वर इत्यने
 नैव नुम्याप्रौ पुनर्नुम्विधानं नास्त्रियामित्यादिना॥ यत्रा प्राप्नोति तन्निवर्तयि

तुं॥ अलोपः स्वरेऽम्ब युक्ता असादौ॥ अलोपः स्वरे। अम्ब युक्ता। त्रशसादौ। ना
त्रस्योपधा यो अकारस्य लोपो भवति शसादौ स्वरे परे। मकारवकारांतसंयोगा
दुत्तरस्य न भवति। अत्रशसादाविति तद्गुणसंविज्ञानेन शसोऽपि ग्रहणं॥ उपधा
याः अकारस्य उपधा भूतस्येत्यर्थः। अस्ना। अस्थिभ्यां॥ ३ अस्थिभिः। अस्थिभ्यः
। १। अस्थ्यः। अस्थ्योः॥ २। अस्थ्यां। विज्ञोः। वाडीज्ञोः। शीज्ञोः। परयोर्वा अकारस्य लोपो भवति॥
अरुशब्देऽपि लेयं॥ अस्थि। अस्थनि। अस्थिषु॥ एवं दधिसक्ति अन्तिशब्दाप्रभृतयः।
दध्ना दध्ने दध्नः॥ २ दध्नाः दध्नां दध्नि दध्नीत्यादि॥ नपुंसकस्य। नपुंसकस्य रुत्वो भव
ति॥ स्यमोर्लुक्। ग्रामणि। कुलं॥ स्वरसादीनामिनः स्वर इति नुमागमः। ग्रामणिमीया
मणीनि॥ दादावुक्तपुंस्कंपुंवद्वा॥ उक्तः पुमानूयेन तद्गुक्तपुंस्कं यन्निमित्तं शब्द

प्रवृत्तौ पुंसि तदेवन पुंसक केचित् तदुक्तं पुंसकं तन्नाम्यन्तं दादौ स्वरे पुंदा भवति या
 मण्या ग्रामिणा ना। सुश्रिया। सुश्रिणा॥ पटुने। पटवे॥ इत्यादि॥ नुमंतस्यामि दीर्घ इति पुं
 वद्भावे नुटो नित्यत्वेन नुटि कृते स्वरस्येति त्वाभावात् नित्यः स्वर इत्यस्या प्राप्ते। नामीति दीर्घ
 त्वमेव॥ पुंवदभावपक्षेनामिनः स्वर इति नुमि कृते नुमंतस्य नामि दीर्घः। तेन ग्रामणीः
 नां। वारीणां। वस्तूनामित्यादिसिद्धिः। सोमपंकुलं। अत्र न पुंसकस्येति रुस्वे कृते भाषित
 पुंस्कत्वेऽपि न रूपभेदः। सोमपे सोमपानि। २ सोपेना। सोमपायेत्यादि पुंवत्॥ उकारात्तो
 मधुशब्दः तस्यापि स्वरे नुमागमः। चैत्रादौ पुल्लिङ्गस्यापि मधुशब्दस्य सौद्रवाचित्वात् न पुं
 सकेनामिनः स्वर इत्यनेन नुमागमः कार्यः॥ इत्यपिशब्दार्थः॥ मधुनी मधुनि मधुना मधु
 ने इत्यादि॥ मृकारात्तः कर्तृशब्दः॥ कर्तृकर्तृणी कर्तृणि॥ हे कर्तृः। कर्त्रा कर्तृणा कर्त्रे कर्त

षु नो डौ। अष्ट नृशब्दात्परयोर्जस्त्वसौ डौ भवति। अयमादेशः। प्राधान्य एव न तु गौ न
ताया जस्त्वसौ रिति सापकात्। तेन प्रियाष्टौ राजवत्सर्वं हा हा वच्चा परं रु से॥ आः
त्वत्तदभावयोरपि अष्टानामित्येकमेवरूपं। अष्टाभिः अष्टभिः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः। इ
त्यादि। प्रियाष्टा प्रियाष्टानौ प्रियाष्टानः। इत्यादि राजशब्दवत्। पत्ते प्रियाष्टा प्रिया
ष्टौ। जसि। प्रियाष्टौ प्रियाष्टाः। अमि प्रियाष्टा प्रियाष्टौ। शसि। प्रियाष्टाः प्रियाष्टाः। इत्या
दि शेषं हा हा वत् रूपं नेयं॥ अथ मकारान्नमिदमृशब्दं दर्शयति॥ इदमो यं पुंसि।
३। इदमृशब्दस्य पुंसि विषये अयं भवति सौ परे॥ अर्थात्सि सहितस्य। अथवा अय
मिति मकारान्नत्वात्। रु से पः से रिति सिलोपः॥ अयं। द्विवचनादौ त्यदा देष्टुर
स्यादा वित्यकारे कृते॥ दस्यमः॥ त्यदा दीनां दकारस्य मत्वं भवति स्यादौ परे॥ द

कारस्य मत्वे कृते ॥ ओ ओ ओ ॥ इमौ ॥ जसी त्पने ने कारे ए स ह । अ इ ए ॥ इमे ॥ सा
दे रा मंत्राणा भा वा डेर भा वः । इमं । इमौ ॥ अ म्भु सो रस्य । सो नः पुं सः । शसि । इमान् ॥ अ
नटो सोः ॥ इदमो अनादेशो भवति टो सोः परयोः ॥ इदमअनादेशो कृते । टे न । अ इ
ए ॥ अनेन ॥ स्मः । स्त्रिः । अः । इदमः सकारे भकारे च परे अकारो भवति ॥ तदादेरि
त्पनेन सिद्धे प्य त्वे पुनरत्वविधानं सर्वदिशार्थं । अतएवाह । कृत्स्नस्येति । अङ्गी
त्या त्वं । आ भ्यां ॥ भिस् भिस् ॥ इदमदसो भिस् भिस् हि सेव ॥ इदमदसो रे व ॥ तत्र कष
त्यय स्परितयोः । तेन इमकेः । अमुके रित्यत्राना । अस्य सूत्रस्य प्रवृत्तिर्न भिस्
भिस् विधानाय । किंतु भकारस्या त्वनिषेधार्थं ॥ तदेवाह । तेन न भकारास्याकारइ
ति । ए स्त्रि व हु त्वे । ए भिः । तदाद्य त्वे कृते इदमिति स्थिते । सर्वदिः स्मद् । ए ऐ ए ॥ त

तः सकाशादित्वात्स्य इत्यकारादेशः। अस्मै। अद्भिः। आभ्यां। एस्त्रिवहुत्वै। एभ्यः। अस्मा
त्। आभ्यां। एभ्यः। अस्या अनद्यौ सौः। अनयोः। सुता म॥ एस्त्रिवहुत्वै। एषां। अस्मिन् न
नयोः। एषु॥ किमुशब्दस्य लदादेष्टेरस्या दाविति सर्वत्राकारकते सर्वविधुपं॥ कः। कौ। के। कं
कौ। कान्। कस्मै। कस्मादित्यादि॥ अथ भकारान्तान् दर्शयति॥ तत्त्वबुधात् तस्य रसे पदाने च
दिजवानामिति भकारः॥ वावसान इति तकारद्वारा॥ तत्त्वभुक्। तत्त्वभुक्। तत्त्वबुध्योत्
त्त्वबुध्यः॥ चपा अवे जवाः। तत्त्वभुङ्गामित्यादि॥ खसे च पाऊसानां। तत्त्वभुल्लु॥ जकारान्तः संज्ञा
जूशब्दः॥ ष्टशषराजादेः षः॥ ध्रकारान्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य राज्ञूजृम् जृम्
जृम्ना जादेश्च षकारो भवति। धातोर्जसे परे नाम्नश्च रसे पदाने च षकारस्य षत्वविधानं उ
त्थाभावात्थमित्याह। षस्य षत्वविधानं उत्त्वनिषेधार्थं। तच्च द्वेष्टीत्यादौ षकारान्तस्य उत्त्वं

तिवक्तव्यं। त्विउः अदेउः इत्यादौ उ त्वं भवत्येव। अथवा क्वचित् तूरीशये श्रय इत्यस्य तिवा दौष्टे
इति प्रयोगे ध्रुवादिना। षत्वे कृते षो उ इत्यनेन उ त्वं मा भूदिति सापयितुं॥ षोः उः। षः उः॥ ष
कारस्य उ त्वं भवति। आतोर्जसे परे नाम्नश्च रसे पदात्ते च। वावसाने॥ समाद्। समाद्। समाजौ
समाङ्गा। समाङ्गिः। समोराट् शब्दे परे अनुस्वारो भावो वक्तव्यः। समाद् इत्यत्र क्वचित् सदांतता
श्रयणीयेति पठनीयत्वेन प्राप्त्स्यष्टुत्स्यटोरत्यादित्यनेन निषेधः। आदिशब्दात्तु वुश्च भु
ल्लोः परिव्राजश्च ग्रहाणां। यवभृत्। परिव्राट्। तरुत्। तरुवश्चौ इत्यादि॥ दकारान्तास्य द
यशब्दाः। तत्र त्यादेष्टे रत्वे कृते विशेषं दर्शयति॥ स्यः। तदादेस्तकारस्य स त्वं भवति सौ
परे। स्यः। सौ सौ। त्यसौ। तस्मात्। तेषां। तस्मिन्। शेषं देववत्। एवं। सः। यः। एषः। एतौ।
एतं। एनं। एतौ। एनौ। एतात्। एनान्॥ एतदोऽन्वादेशे द्वितीयादौ सौ नो वा वक्तव्यः॥

मोक्षि। अवयवानां लिंग विभक्तिवचननियमो नास्तीत्यर्थः। सम्प्रति माह। सदृशं त्रिषु लिंगे
षु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न वेतितदवयवं॥ त्रिषु लिंगेषु सदृशं सर्वा
सु विभक्तिषु च। सर्वेषु वचनेषु कवचनद्विवचनवहुवचनेषु सदृशं यत् यस्मान्न वे
ति नान्यथा भवति। तत्र स्माद्वयमित्युच्यते। उच्चैः पुरुषः उच्चैः स्त्री उच्चैः कुलं। उच्चैः
पुरुषेण। उच्चैः स्त्रिया। उच्चैः कुलेनेत्यादि ज्ञेयं॥ ॥ इति युष्मदस्मादवयव निरूपणं
पुंजरजेन सारस्वतस्य विवृते। सम्प्रति प्रवर्तय युक्तितो मिहितं॥ ॥ उक्तानुवादपूर्
व्वक उत्तरग्रंथं संवध्नाति। अकारान्नस्य वाच्यं यस्त्रीत्वं तस्मिंद्योस्य आस्यस्य यो भव
ति गंगा इत्यादितस्मिन्द्योत्येह इति किंदं वा जी। अधुना लिंगविशेषविजिज्ञापयिष्या
विज्ञापयितुमिच्छा विजिज्ञापयिष्यातया स्त्रीप्रत्ययाः स्त्रीवाचकाः प्रत्ययाः प्रस्तूयन्ते।

स्वादिकारविहिताप्रकाशयन्ते। वालाहिप्रत्ययविशेषेणलिंगविशेषं सास्यंतीतिभा
वः॥ आवतस्त्रियां॥ अकाशत्रानाम्नःस्त्रियांवर्तमानादाप्प्रत्ययोभवति॥ आपिवि
हितेआपइतिसिलोपः। जायामायाश्रद्धामेधाधाराहाराएवमादिषुस्त्रीप्रत्ययवि
शिष्टेषुशब्देषुवालानांलिंगविशेषसापनंभवतीतिलिंगविशेषविजिज्ञास्ययिष
येति युक्तमेवोक्तं। आदिशब्दात्तददादिवतिरिक्ताः। गंगागोदावेवाप्रभृतयोऽका
शंतासेयाः। अजादेश्चापूर्वक्तव्यइतिजातेरयोपधादिति विधास्यमानस्येयोनि
वृत्तयेवक्तव्यविधानं। अजारुडकाकोकिलावालादंष्ट्रा। श्रद्धाजातिः पुंयोगेतुन
। श्रद्धस्यस्त्रीश्रद्धी। महाश्रद्धशब्दात्जातौपुंयोगेपिनआप्। महाश्रद्धी। अजादेश्चेति
चकारात्गणिका। सीमन्शब्दाद्वात्तापूनेप्च। सीमेसीमानौ। वहुराजेवहुराजा

मोपधरज्वादेर्ना अथर्युः। मासुः रज्जुः रुतुरित्यादि॥ यूनस्तिः। युवनूशब्दात्किप्र
सयो भवति। तृण इति प्राप्स्ये योपवादः। ना मोनो लोपश्च युवति। मतिश्च न्दवत्॥
एभ्यो नाम त्वात्स्यादय इति। विभक्तिव्यतिरिक्तस्य नाम त्वत्सि औजसित्यादिना वि
भक्तयो यो ज्याः। ततः आवंतादा ए इति सिलोपः। रुसेपः सेल्लोपः इति सिलोपः पूर्ववत्
रूपं नेयः। आवंतानां गंगावत्तूरी वंतानां नदीवत्॥ ॥ एवं पुंजनरेन्द्रो विवादिम
तिपद्मिनी चन्द्रः। स्त्री प्रत्ययान्य रूपयदस्यां सारस्वतस्य टीकायां॥ ॥ अथ विभक्त्य
र्थो निरूप्यते॥ लिंगार्थे प्रथमा धातुर्भादि प्रत्ययो विभक्त्यादिः तदन्यत्। अर्थयुः
क्तयत् शब्द रूपं शब्दप्रवृत्तिमिति मितियावत्। तस्यैव लिंगस्यार्थे सन्मात्रेकार
कभेदशून्येव सुनिश्चयमा विभक्तिर्भवति। लिंगादयोपि प्रथमार्था इति केचित्। आ

दिशब्दाल्लिंगपरिमाणवचनानितम्भतेलिंगं कृष्णः श्रीः तानं परिमाणं धारीद्रो
णः। वचनं एकः दीवह वः। अत्र प्रथमा केचिदिति अनामग्रहणात् तन्मते अनादरं सू
चयन् लिंगार्थे प्रथमेति स्वमतोदाहरणं प्रथममुपन्यसेति तत्सद्बुद्धेति। अत्र वि
श्वपि पदेषु सन्मात्रे लिंगार्थे प्रथमा। रविरिव राजते राजारोषात्कुमारी रोरूयते इ
त्यादिसर्वं। अन्योक्ते प्रथमेत्युदाहरणं। इदं तु क्रियापदाद्यविवक्षितत्वेन कथंचि
ल्लिंगार्थे विगंतव्यं। स्पष्टं नु अन्योक्ते प्रथमा या एवोदाहरणं। रविरिव राजतेति। अ
त्र राजत इत्याख्यातेन अभिरुते कर्तृरिश राजशब्दमात्रे प्रथमा। राजेति पुंस्त्वं कर्तृ
त्वं वचनं चातत्सर्वं प्रथमार्थः। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं। रोषात्कुमारी रोरूयते इ
ति क्रियातिशयविलसितेनाख्यातेनाभिरुते कर्तृकारके कुमारी प्रथमा। स्त्रीलिं